

ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
(14–16 Mayıs 2010)

INTERNATIONAL ŞIRNAK AND ITS VICINITY
SYMPOSIUM
(14–16 May 2010)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

EDİTÖR
Yrd. Doç. Dr. M. Nesim DORU

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI ŞIRNAK VE ÇEVRESİ SEMPOZYUMU
1

ISBN : 978-605-88496-0-0

www.sirnak.edu.tr
e-posta: sempozyum@sirnak.edu.tr

Redaksiyon : Harun Takçı

Yapım - Baskı :

MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri Ltd. Şti. Örnek Oto Sanayi Sitesi 1254. Sokak No:2
OSTİM / ANKARA Tel : 0312 354 54 57 Faks : 0312 385 79 05

Birinci Baskı :

2000 Adet

Basım Yeri – Tarihi :

Ankara – 2010

Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri: Editör M. Nesim Doru
Şırnak Üniversitesi Yayınları 2010 / 1246 Sayfa
Dizin ve kaynakça var.

ISBN : 978-605-88496-0-0

Kitabın içindeki makalelerden makale sahipleri sorumludur. Kullanım hakları Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu yetkili organlarına aittir. İzinsiz alıntı yapılamaz.

ERKEN DÖNEM CEZİRE BÖLGESİNİN HADİS RİVÂYETİNDEKİ YERİ

Mustafa ÖZTÜRK*

Özet

Hz. Ömer devrinde fethedilen Cezîre bölgesinde, ilk dönemlerde İslamî ilimlerin revaç bulduğu merkezler olarak Ruhâ (Urfa), Harran, Rakka ve Musul şehirleri dikkati çekmektedir. Nitekim o devrin hadis bilginlerinden bir kısmı, genel olarak el-Cezerî diye anıldığı gibi, çoğunlukla da söz konusu merkezlere nispet edilmektedir. Bu çerçevede Cezîre'nin hadis rivâyetindeki yerini ortaya koymak amacıyla çalışmamızda bölgeye nispet edilen Kütüb-i sitte'ye rivâyetleri yansımış râvilerin, merkez merkez tespiti yanında, bu râviler arasında "hafız" "imâm" ve "muhaddis" unvanlarıyla temâyüz etmiş âlimlerin hadis rivayetindeki etkinlikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cezîre, Kütüb-i sitte, ravî, hadis, hâfız.

Abstract

In the first periods of Islam, in Jazeera region which was conquered by Muslims during the second caliphate of Umar (ra), Ruhâ (Urfa), Harran, Raqqa and Mousul draw attention as the centers where Islamic sciences flowered and gained popularity. As a matter of fact, part of the hadith scientists of that period are mostly attributed to the centres in the region as well as they are generally attributed to the Jazeera region. Thus with the aim of laying down the place of Jazeera region in the narration of hadith, we found out in this article the *rawis* (narrators) attributed to the region whose narrations took place in the *Kutub al-sittah*, and tried to determine their places of origination centre by centre. Besides, I searched the rawis who were distinguished among them by the qualifications of 'hafidh', 'imam', and 'muhaddith', and particularly their activities/influences in the narration of hadiths.

Key Words: Jazeera, Kutub al-sittah, rawi (narrator), hadith.

I. Cezîre bölgesinin sınırları

Cezîre veya Cezîretü Akûr diye anılan bölge, Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer almakta ve kuzeye doğru uzanmaktadır. Buraya Cezîre denmesi, iki nehir arasında bulunması, dolayısıyla bir ada hüviyetine sahip olması sebebiyledir. Bölgenin önde gelen şehirleri, Harran, Ruhâ (Urfa), Rakka, Re'sü'l-ayn (Ceylanpınar), Nusaybin, Cezîre-i İbn Ömer (Cizre)

* Yrd. Doç. D., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, ozturk69@hotmail.com

Mardin, Âmid (Diyarbakır) Meyyâfârikîn (Silvan) ve Musul'dur.¹ Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesinin de Cezîre'ye dahil olduğunu söyleyenler vardır.²

Cezîre, İslam'dan önce ve İslam tarihinin başlarında bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre "Diyârimudar", "Diyârrebîa", "Diyâribekir", olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.³

Günümüzde siyâsî şekillenmeler sonucunda Cezîre'nin, kuzey yarısının Türkiye'de, güney yarısının ise Suriye ve Irak sınırları içerisinde olduğu görülmektedir.⁴

II. Cezîre'deki ilim merkezleri ve bölgenin hadis rivâyetindeki yeri

Müslümanlarca ele geçirilmeden hemen önce Cezîre'ye Bizanslılar'ın hakim olduğu görülmektedir.⁵ Müslümanlar ise bu bölgeyi Hz. Ömer döneminde 17/638 veya 18/639 yılı itibarıyla feth etmişlerdir.⁶ İslam'dan önce ve İslam tarihinin başlarında burada Arap kabilelerinden başka Arâmîler de bulunmaktaydı.⁷ Abbâsîler devrinden itibaren Cezîre'ye Türkler de gelmeye başlamıştı.⁸

Hicrî birinci asrın sonları ve ikinci asrın başları itibarıyla bölgede İslamî ilimlerin revaç bulduğu anlaşılmaktadır. İbn Sa'd (ö. 230/844) Cezîre bölgesinde bir müddet ikamet eden sahâbîler arasında Adî b. Amîre (ö. 40/660), Vâbise b. Ma'bed (ö. ?), Velîd b. Ukbe (ö. ?) gibi isimlere yer vermekte⁹ ayrıca tabîin ve tebe-i tabîinden bölgeye nispet edilen kırk kadar şahsın az ya da çok hadis rivâyetindeki etkinliklerinden bahsetmektedir.¹⁰ Bölgedeki İslamî ilimlerin tedris edildiği merkezler olarak Ruhâ (Urfa), Harrân, Rakka ve Musûl dikkati çekmektedir. Nitekim o devirde bölgeye nispet edilen âlimler aynı zamanda genellikle bu merkezlerle nispet edilmektedirler.¹¹

İşte bu çalışmada erken dönem Cezîre bölgesinin hadis rivâyetindeki yerini tetkik sadedinden ilmî birikimleriyle temâyüz ederek belirli ünvanlar almış muhaddislerin etkinliklerinin ele alınması yanında bölgeye nispet edilen râvilerin tespitini yapacağız. Burada tabîi olarak hadis bilginlerini hangi kriterlere göre belirlediğimizi ifade sadedinden şöyle bir metot izlediğimizi belirtmek isteriz: İlgili râviler hakkında İbn Sa'd'ın *Tabakât*'inde kaydedilen 40 kişilik bir liste bulursa da biz, ilk ve temel kaynaklardan olan Kütüb-i sitte'ye dâhil eserlere rivâyetleri yansıyan râvileri tespit düşüncesiyle İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'ini esas alarak listelerimizi oluşturduk. Bu tespit çerçevesinde özellikle hadis rivâyetindeki etkinlikleriyle temâyüz eden muhaddisleri belirleme maksadıyla Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zevatı ilim merkezlerine göre detaylı bir şekilde inceledik. Diğerlerini ise yine merkez merkez oluşturulan genel listeler içerisinde isim olarak zikretmekle yetindik.

¹ Yakût, *Mu'cem*, II, 134; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 207-209.

² Bk. Şeşen "Cezîre", *DİA*, VII, 509.

³ Yakût, *Mu'cem*, II, 134; İbn Havkel, *Sûretü'l-arz*, s. 208. Cezîre'nin Diyârimudar kısmında Urfa, Harran, Rakka, Samsat ve Resü'l-ayn; Diyârrebîa kısmında, Musul, Nusaybin, Sincar, Dâra ve Cizre; Diyâribekir kısmında Âmid (Diyarbakır), Mardin ve Hasankeyf gibi önemli merkezler yer alır. Bk. Şeşen "Cezîre", *DİA*, VII, 509.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, 509.

⁵ Welhausen, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 75, vd.

⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, II, 388, 339; Belâzûrî, *Büldân*, 166-173. Bugünkü Cizre ilçesi ise yaygın kanaate göre Abbâsîler döneminde hicrî üçüncü asrın ortalarına doğru Hasan b. Ömer et-Tağlibî tarafından eski kalıntıları üzerine yeniden kurulan bir İslam şehridir. Kurucusunun adına nispetle Cezîre-i İbn Ömer adı verilmiştir. Bk. Yakût, *Mu'cem*, II, 138; Yiğit, "Kuruluşundan Mervânîler Dönemine Kadar Cizre" *Hız Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, s. 57.

⁷ Welhausen, *İslam'ın En Eski tarihine Giriş*, s. 75.

⁸ Şeşen, "Cezîre", *DİA*, VII, 509.

⁹ Bk. İbn S'ad, *Tabakât*, VII, 476, 477.

¹⁰ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 476-487.

¹¹ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477-487; Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 301, 306.

A. Ruhâ

1. Ruhâ hakkında genel bilgiler

Grekçe Edassa, Süryânice Orhây, Ermenice Urhay, Arapça er-Ruhâ diye isimlendirilen şehir, Cezîre bölgesinin Diyârimudar kısmına düşmektedir.¹² İsimlendirilmesi hususunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte şehrin ilk kralının adı olduğunu belirten kayıtlar da pek tatminkâr gözükmemektedir.¹³ Günümüzde ise Şanlıurfa'ya tekabül etmektedir.

Müslümanlar burayı sahâbî İyaz b. Ganm'in Cezîre bölgesinin fethi için komutan olarak tayin edilmesinden sonra 18/639 yılında fethetmişlerdir.¹⁴ Fetihden önce buranın önemli bir hıristiyanlık merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu dinin maddi manevi izleri, uzun yıllar bariz bir şekilde kendini göstermiştir.¹⁵ Diğer taraftan Müslümanlarla birlikte tabîî olarak İslam kültürü de Ruhâ'ya hâkim olmaya başlamış, burası birinci asrın sonları itibarıyla İslamî ilimlerin tedris edildiği bir merkez halini almıştır. Nitekim henüz ilk dönemlerde yaşamış er-Ruhâvî diye şehre nispet edilen birçok hadis bilgini bu konuda bizlere açık bir fikir vermektedir. Bununla birlikte Ruhâ -en azından hadis rivayetinde- Cezîre bölgesindeki diğer merkezler kadar etkin olamamıştır.

2. Ruhâ'ya nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Ruhâlî olan veya Ruhâ'da ikamet etmiş bulunan râvilerin sayısı 12 kişidir. Bu râviler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler, **Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742)** ile **Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik (ö. 261/874)**'tir. Dolayısıyla biz burada ilk dönem Ruhâ'sında râvilerin hadis rivâyetindeki faaliyetlerini tespit amacıyla bu iki muhaddisin biyografilerini detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Diğerlerine ise toplam listemiz içerisinde zikretmekle yetineceğiz.

a) Zeyd b. Ebî Üneyse, Mevlâ Âl-i Ğanî b. A'sur, Ebû Üsâme, el-Cezerî, er-Ruhâvî (ö. 125/742)

Zeyd b. Ebî Üneyse'nin hayatına bakıldığında onun 91/709 yılında dünyaya geldiği¹⁶ ve aslen Kûfeli olup Ruhâ'da ikamet ettiği görülmektedir.¹⁷ Zeyd, 35 yaşlarında vefat etmesine rağmen o günün ilim geleneğine uyarak muhtelif bölgelerdeki başta tabîîn ulemâsı olmak üzere birçok âlimden hadis dinlemiştir. Bunlardan bir kısmı, Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), el-Hakem b. Uteybe (ö. 115/733), Zührî (ö. 124/741), Ebû İshâk es-Sebîî' (ö. 127/745)'dir. Ayrıca Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Ma'kîl b. Ubeydillah (ö. 166/782), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve başka birçok âlim ondan hadis almıştır.¹⁸

"İmâm", "hâfız", "fakîh", "Cezîre'nin âlimi" ve "kesîru'l-hadis" vasıflarıyla nitelenen Zeyd b. Ebî Üneyse,¹⁹ cerh ve ta'dîl otoritelerince "sika", "sâlih" ve "leyse huve bi zake" gibi

¹² Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 50.

¹³ Bk. Yakût, *Mu'cem*, III, 106; Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 50.

¹⁴ Belâzûrî, *Büldân*, 166, 167; Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 53.

¹⁵ Bk. Honigman, "Urfa" *İA*, XIII, 53, 54.

¹⁶ Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ*, I, 219.

¹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 232.

¹⁸ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 19, vd.; Zehebî, *Siyer*, VI, 88, 89.

¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; Zehebî, *Siyer*, VI, 88; *Tezkire*, I, 139.

ifadelerle değerlendirilmiştir.²⁰ Bununla birlikte onun bir kısım ferd ve münker rivâyetlerinin bulunduğu belirtilmiştir.²¹

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.²² Kendisine bir hadis cüzü nispet edilmektedir.²³ 125/742 yılında Ruhâ'da vefat etmiştir.²⁴ Ölüm yılı hakkında 119/737, 124/741 ve 126/743 gibi farklı kayıtlar da vardır.²⁵

b) Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik, Ebu'l-Hüseyn, er-Ruhâvî (ö. 261/874)

Kaynaklarda doğum yılı hakkında bir bilgi bulamadığımız Ahmed b. Süleyman, Miskin b. Bükeyr (198/813), Yahya b. Âdem (ö. 203/818), Ca'fer b. Avn (206/821), Yezîd b. Hârûn (206/821) gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de başta Nesâî (303/915) olmak üzere Ebû Arûbe (ö. 318/931) ve Mekhûl el-Beyrûtî (321/933) gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır.²⁶

Bunun yanında o, hadis otoriteleri tarafından "sadûk-sika", "sika-me'mûn" tabirleriyle değerlendirilmiş,²⁷ hadis bilgisini ifade etmek üzere kendisine "sahibu hadis", "muhaddisü'l-Cezîre", "imâm", "hâfız" denilmiştir.²⁸

Ahmed b. Süleyman'ın rivâyetleri Kütüb-i sitte'den sadece Nesâî'nin *Sünen*'inde bulunmaktadır.²⁹ 261/ 874 yılında vefat etmiştir.³⁰

Buna göre Ahmed b. Süleyman'ın Ruhalı birinci muhaddisimiz Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742) ile vefat tarihleri arasındaki zaman farkı 136 yıldır. Dolayısıyla bu iki muhaddisin ilmi faaliyette buldukları dönemler birbirinden oldukça uzaktır. Ancak aşağıda verilen 12 kişilik listede görüldüğü üzere gerek bu ara dönemde gerekse bu dönemin öncesinde Ruhâ'da otorite konumunda olmasa da hadisle uğraşan -güvenilir ya da zayıf- başka hadis bilginleri de yaşamıştır. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Keşîr b. Mürre el-Hadremî, Ebû Şecere (ö.?), Bükeyr b. Feyrûz (ö. ?), **Zeyd b. Ebî Üneyse, Ebû Üsâme, Mevlâ el-Ğanevî (ö. 125/742)**, Sinan b. Yezid, Ebû Hekîm, Mevlâ Benî Tuhayme (ö. 126/743), Yahya b. Yezîd, Ebû Şeybe (ö. ?), Yahya b. Ebî Üneyse, Ebû Zeyd, Mevlâ el-Ğanevî (ö. 146/763), Yezîd b. Sinan b. Yezîd Ebû Ferve, Mevlâ et-Temîmî (ö. 155/771).

Katâde b. el-Fudayl el-Haraşî, Ebû Humeyd (ö. 200/815), Osman b. Matar eş-Şeybânî, Ebu'l-Fadl (ö.?), Saîd b. Mervân el-Ezdî, Ebû Osman (ö.?), Muhammed b. Yezîd b. Sinân, Ebû Abdillâh, Mevlâ Benî Tuhayme (ö.220/835), **Ahmed b. Süleyman b. Abdilmelik, Ebu'l-Hüseyn (ö. 261/874)**.

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; Ahmed b. Hanbel, *Bahr*, s. 163; İclî, *Ma'rife*, I, 376; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 556; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 232, 233; Suyûtî, *İs'âf*, s. 10.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *Bahr*, s. 163; Zehebî, *Mîzân*, II, 98; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 222.

²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 22.

²³ Zehebî, Zeyd b. Ebî Üneyse'nin bazı rivâyetlerini içeren bir cüzün bulunduğunu belirtir ki (bk. *Siyer*, VI, 89) Fuat Sezgin de Hilal b. el-Alâ' (ö. 280/893) tarafından Zeyd'in bazı hadislerini ihtiva eden ve halen Zahiriyye kütüphanesinde bulunan bir eserine dikkat çekmektedir (bk. *Türâs*, I/1, 160). Muhtemelen bu eser, Zehebî'nin kaydettiği cüz olsa gerektir.

²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 481; Zehebî, *Siyer*, VI, 89.

²⁵ Bk. Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ*, I, 295; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 145.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 320, 321; Zehebî, *Siyer*, XII, 475.

²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 53; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 25.

²⁸ Zehebî, *Siyer*, XII, 475; *Tezkire*, II, 559; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 25.

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 320.

³⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 25.

B. Harran

1. Harran hakkında genel bilgiler

Harran, Cezîre bölgesinin Diyârımudar denilen kısmında Şanlı Urfa'nın 45 km kadar güney doğusunda bulunmaktadır.³¹ Günümüzde Şanlı Urfa'ya bağlı bir ilçe olan Harran, bir kısım rivâyetlere göre tufandan sonra yeryüzünde kurulan ilk şehirdir.³² İbrahim peygamber Filistine gitmeden önce burada ikamet etmiştir.³³

İslam'ın ortaya çıktığı yıllarda Harran, Putperest Sâsânilerin elindeydi. Bu sebeple Urfa başlıca Hıristiyan merkezlerinden biri olmasına rağmen, Harran putperest helenizm kültürünün bölgedeki en önemli merkezi olarak dikkat çekmekteydi.³⁴ Ancak 627 yılında Herakleios Sâsânileri yenerek bölgeyi Bizans'a bağladı. Yani Müslüman fâtilhler Cezîre bölgesine geldiklerinde şehir Bizans hâkimiyetinde bulunuyordu.³⁵

Harran, Ruhâ gibi Hz. Ömer devrinde İyâz b. Ganm tarafından 18/639 yılı civarında fethedilmiş³⁶ ve şehrin putperestlere ait Sin mabedi camiye çevrilmiştir.³⁷ Fetih ardından da ciddi bir İslamlaşma süreci yaşayan Harran, hicrî birinci asrın sonları itibariyle İslamî ilimlerin tedris edildiği bir merkez halini almıştır. Aşağıda tespit ve tetkik konusu edilen ilk dönem Harran'ına ait muhaddis ve râvilerin sayısı bu hususta bizleri teyit etmektedir.

2. Harran'a nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Harranlı olan veya Harran'da ikamet etmiş bulunan râvilerin sayısı, 54'tür. Bu râviler arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler ise **Abdulkerîm b. Mâlik**, **Mervân b. Şücâ'**, **Muhammed b. Seleme**, **Ahmed b. Abdilmelik**, **Abdullah b. Muhammed** ve **Süleyman b. Seyf** olmak üzere altı kişidir. Dolayısıyla biz burada ilk dönem Harran'ındaki muhaddislerin hadis rivâyetindeki etkinliğini inceleme amacıyla bu altı muhaddisin biyografilerini ele alacağız. Diğerlerini ise toplam listemiz içinde zikretmekle yetineceğiz.

a) **Abdulkerîm b. Mâlik Mevlâ Benî Ümeyye, el-Hidremî, Ebû Saîd, el-Cezerî, el-Harrânî (ö. 127/744)**

Abdulkerîm b. Mâlik, aslen İstahrlıdır.³⁸ el-Cezerî, el-Harrânî nispetleri yanında Yemâme'deki Hidreme isimli bir köye atfen el-Hidremî nispetiyle de anılır.³⁹

"İmâm", "fakîh", "hâfız", "âlimu'l-Cezîre" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenen Abdulkerîm,⁴⁰ sahâbeden Enes b. Mâlik'i (ö. 93/711) görmüş ve Husayf b. Abdirrahman el-Cezerî (ö. 137/754), İkrime (ö. 104/722), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 93/711), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/713), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735) gibi birçok tabîinden hadis dinlemiş, kendisinden de Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), İbn Cüreyc (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi âlimler rivâyette bulunmuştur.⁴¹

³¹ Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237.

³² Yakût, *Mu'cem*, II, 235.

³³ Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237.

³⁴ Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237, 238.

³⁵ Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 237, 238.

³⁶ Belâzûrî, *Büldân*, 166-168.

³⁷ Şeşen, "Harran", *DİA*, XVI, 239, 230.

³⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, 80, 83. İstahr, bugünkü İranda Şiraz-İsfahanyolu üzerine düşen tarihi bir şehirdi. Halen yerinde harabeleri ve Hacıâbâd köyü bulunmaktadır. Uslu, "İstahr" *DİA*, XXIII, 202, 203.

³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484.

⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 80; *Tezkire*, I, 140; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484.

⁴¹ Hoca ve talebeleri için bk. Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*, I, 286; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 253, 254.

Abdülkerîm'in nisbeleri, hoca-talebe ilişkileri ve hayatı hakkında verilen bilgiler dikkate alındığında onun, ömrünün önemli bir kısmını Hicaz'da ve Yemâme civarında geçirdiği, ilim talebi için Irak bölgesinde bulunduğu ve aynı zamanda Harrân'da ikâmet ettiği söylenebilir.⁴² Cerh ve ta'dîl otoriteleri Abdülkerîm'i genelde "sika", "sika, sebt" "sika, me'mûn" tabirleriyle değerlendirmiştir.⁴³ Ayrıca o, Husayf el-Cezerî'nin (ö. 137/754), rivâyetleri hususunda en sağlam kimse olarak takdim edilir.⁴⁴ Bununla birlikte muhaddisimizin "sadûk" olduğu belirtilerek bazı sika râvilerin hadislerinde tek kaldığı (infirad ettiği) ifade edilmekte,⁴⁵ özellikle de Atâ b. Ebî Rebâh'tan (ö. 114/732) rivâyet ettiklerinde pek sağlam olmadığı üzerinde durulmaktadır.⁴⁶

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de bulunmaktadır.⁴⁷ 127/744 yılında genç yaşta vefat etmiştir.⁴⁸

b) Mervân b. Şucâ', Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Amr, el-Cezerî, el-Harrânî (ö. 184/800)

"İmâm", "muhaddis" ve "hâfız" ünvanlarıyla anılan Mervân b. Şucâ',⁴⁹ başta Husayf b. Abdirrahman olmak üzere,⁵⁰ Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî (ö. 127/744), Sâlim b. Aclân el-Aftas (ö. 132/749), Muğîre b. Miksem (ö. 136/753) gibi âlimlerden hadis tahsil etmiştir. Kendisinden de Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Süreyc b. Yûnus (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve daha birçok âlim hadis almıştır.⁵¹

Muhaddisimiz, Mûsa el-Hâdî'nin hilafete geçmesiyle (169/785) halîfenin oğlunun eğitimiyle ilgilenmek için Bağdât'a gitmiş ve sahip olduğu ilmi bilhassa orada yayma imkanı bulmuştur.⁵² Cerh ve ta'dîl otoriteleri, Mervân hakkında "sika", "sadûk", "la be'se bih", "yüktebu hadîsühu" gibi tabirler yanında "leyse bi hucce" ifadesini de kullanmışlardır. Ayrıca onun infirad ettiği rivâyetleriyle ihticac etmenin doğru olmayacağı üzerinde durulmuştur.⁵³ Mervân'la ilgili müsbet ve menfi değerlendirmeleri göz önünde bulunduran Zehebî (ö. 748/1347) ise, onun hadislerinin "hasen" derecesinde olduğunu söyler.⁵⁴

Rivâyetleri Müslim'in (ö. 261/874) *Sahîh*'i ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'i dışında Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.⁵⁵ 184/800 yılında Bağdât'ta vefat etmiştir.⁵⁶

c) Muhammed b. Seleme b. Abdillâh, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Abdillâh, el-Harrânî (ö. 191/806)

"İmâm", "muhaddis" ve "müftî" ünvanlarıyla anılan Muhammed b. Seleme, başta Cezîre bölgesindeki ulemâ olmak üzere birçok kimseden hadis dinlemiş, kendisinden de birçok hadis bilgini rivâyette bulunmuştur.⁵⁷ Hocaları arasında Husayf el-Cezerî (ö. 137/754), Halîd b.

⁴² Bk. İbn Adî, *Kâmil*, V, 341, 342; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 253, vd; Zehebî, *Siyer*, VI, 80, vd.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 58, 59; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484; Suyûtî, *İs'âf*, s. 19.

⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 59.

⁴⁵ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 145; Zehebî, *Mîzân*, II, 645.

⁴⁶ İbn Adî, *Kâmil*, V, 342; Zehebî, *Mîzân*, II, 645.

⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 257.

⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 484.

⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, IX, 34; *Tezkire*, I, 296.

⁵⁰ Mervân Husayf'tan çokça rivâyette bulunması sebebiyle el-Husayfî nispesiyle de anılmıştır. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 406.

⁵¹ Hoca ve talebeleri için bk. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 147; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 395, 396.

⁵² Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 147, vd.; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 395, 396.// 169/785 yılında Bağdât'a giden Mervân'ın ömrünün sonuna kadar orada kaldığı söylenir (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 328). Vefat tarihi dikkate alındığında onun Bağdât'ta 15 yıl kadar ikamet ettiği anlaşılmaktadır.

⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 273, 274; Zehebî, *Mîzân*, IV, 91; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 406.

⁵⁴ Bk. Zehebî, *Siyer*, IX, 34.

⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 396.

⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 407.

⁵⁷ Zehebî, *Siyer*, IX, 49; *Tezkire*, I, 316.

Yezîd el-Harrânî (ö. 144/761), Hişâm b. Hassân (ö. 147/764), Muhammed b. İshâk (ö. 151/768), talebeleri arasında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Amr b. Hişâm el-Cezerî (ö. 245/859), Muhammed b. Ahmed es-Saydelânî (ö. 246/860), Hâşim b. Kâsım el-Harrânî (ö. 260/873) bulunmaktadır.⁵⁸

Cerh ve ta'dîl otoriteleri muhaddisimizi, "sika", "sadûk", "sadûk, sika inşâallah" tabirleriyle değerlendirmekte, aynı zamanda onun fazilet sahibi bir kimse olduğunu belirtmektedirler.⁵⁹

Rivâyetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.⁶⁰ 191/906 yılının son günlerinde vefat etmiştir.⁶¹ Ayrıca onun 192/807 veya 193/808 yılında öldüğü de söylenir.⁶²

d) Ahmed b. Abdilmelik b. Vâkid, Mevlâ el-Esedî, Ebû Yahya, el-Harrânî (ö. 221/835)

Ahmed b. Abdilmelik, Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Ebu'l-Melîh er-Rakkî (ö. 181/797) ve daha birçok âlimden hadis tahsil etmiş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Buhârî (ö. 256/869) ve Nesâî (303/915) gibi âlimler hadis almışlardır.⁶³

"Hâfız", "hucce", "sâhibu sünne" ve "muhaddisu'l-Cezîre" tabirleriyle nitelenen Ahmed b. Abdilmelik,⁶⁴ güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilirken "hıfz ve itkân" hususunda bir başka Harranlı muhaddis olan Ebû Ca'fer en-Nüfeylî'ye (ö. 234/848) benzetilmektedir.⁶⁵ Diğer taraftan Harran halkının Ahmed b. Abdilmelik'ten pek hoşnut olmadıkları onu zemmettikleri ifade edilir. Buna sebep olarak, onun menfaat sağlama düşüncesiyle devrin vâlisine yakın olması gösterilir.⁶⁶ Nitekim İbn Nümeyr (ö. 234/848) de bu tür dedikodular sebebiyle Ahmed b. Abdilmelik'in hadisini terk ettiğini söylemektedir.⁶⁷

Rivâyetleri Buhârî'nin *Sahîh*'i ile İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde bulunmaktadır.⁶⁸ 221/835 yılında⁶⁹ Bağdât'ta vefat etmiştir.⁷⁰

e) Abdullah b. Muhammed b. Ali, en-Nüfeylî, Ebû Ca'fer, el-Harrânî (ö. 234/848)

Abdullah b. Muhammed kaynaklarda daha çok "Ebû Ca'fer en-Nüfeylî" şeklinde künyesi ve nispesiyle ön plana çıkmaktadır.⁷¹ Züheyr b. Muâviye (ö. 172/788), Mûsa b. A'yen (177/788) Mâlik b. Enes (179/795), Abdullah b. el-Mübârek (181/797), Hüseyim b. Beşîr (183/799) ve Süfyân b. Uyeyne (198/813) gibi âlimlerden hadis almış, kendisinden de Ebû Dâvûd es-Sicistânî (275/888) yoğun bir şekilde olmak üzere, Yahya b. Maîn (233/847), Ahmed b. Hanbel (241/855), ez-Zühîlî (258/871), Ebû Zür'a er-Râzî (264/877) ve daha başka birçok muhaddis rivâyette bulunmuştur.⁷²

⁵⁸ Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 289, 290; Zehebî, *Siyer*, IX, 49.

⁵⁹ İclî, *Ma'rife*, II, 239; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 276; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 126.

⁶⁰ Zehebî, *Siyer*, IX, 49.

⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 485; Buhârî, *Kebîr*, I, 107.

⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 126.

⁶³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 391, 392; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 39.

⁶⁴ Zehebî, *Tezkire*, II, 463; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 39, 40.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 62; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 393.

⁶⁶ Zehebî, *Tezkire*, II, 463; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 40.

⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 40.

⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 39.

⁶⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 7; Zehebî, *Tezkire*, II, 463.

⁷⁰ Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*, I, 40.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 88; Zehebî, *Tezkire*, II, 440.

⁷² Zehebî, *Siyer*, X, 634, 635; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 261.

“Hâfız”, “imâm”, “allâme” ünvanlarıyla anılan Nüfeyli,⁷³ cerh ve ta’dil âlimlerince “sika” “sebt” “sika, memûn, yuhteccu bihi” tabirleriyle ta’dil edilmiştir.⁷⁴ Nüfeylî’den çokça hadis rivâyet etmekle bilinen Ebû Dâvûd, hocasının hafıza gücünü anlatmak için onun gibi biriyle karşılaşmadığını, kendisini elinde kitapla rivâyet ederken hiç görmediğini belirtmiştir.⁷⁵ Ayrıca hadis hafızı ünvanını kolay kolay kimseye vermeyen Şâzekûnî’nin (ö. 234/848) bu ünvanı sadece Nüfeylî’ye lâyük gördüğü, yine Ebû Davûd tarafından dile getirilmektedir.⁷⁶ Öte yandan meşhur hadis bilgini İbn Vâre (ö. 270/883), muhaddisimizi dinin direkleri olarak nitelediği devrinin dört âlimi arasında gösterirken, “Bağdat’ta Ahmed b. Hanbel, Kûfe’de İbn Nümeyr, Mısır’da Ahmed b. Sâlih, Harran’da ise en-Nüfeylî’dir” demektedir.⁷⁷

Nüfeylî’nin rivâyetleri Müslim’in (ö. 256/869) *Sahîh*’i hariç Kütüb-i sitte’ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.⁷⁸ Doksan yaşlarında iken 234/263 yılında vefat etmiştir.⁷⁹

f) Süleyman b. Seyf b. Yahya, Mevlâ et-Tâî, Ebû Dâvûd, el-Harrânî (ö. 272/885)

Süleyman b. Seyf’in hocaları arasında Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Ca’fer b. Avn (ö. 206/821) ve Nüfeylî (ö. 234/848) vardır. Talebelerinden Nesâî (303/915) kendisinden oldukça istifade etmiş ve çokça hadis almıştır. Ebû Arûbe (ö. 318/931), Mekhûl el-Beyrûtî (ö. 321/933) ve daha pek çok muhaddis ondan hadis dinlemişlerdir.⁸⁰

“Hâfız” ve “Harran’ın muhaddisi” ünvanlarıyla anılan Süleyman b. Seyf,⁸¹ cerh ve ta’dil âlimlerince tevsik edilmiş, yani güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmiştir.⁸²

Rivâyetleri Kütüb-i sitte’den sadece Nesâî’nin Sünen’inde bulunmaktadır.⁸³ 272/885 yılında Harran’da vefat etmiştir.⁸⁴

Harran’da hadis rivayetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu altı muhaddisimizle birlikte şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- genel ravî grubunun oluşturduğu toplam liste ise, yukarıda da atıfta bulunduğumuz gibi 54 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Abdurrahman b. el-Beylemân, Mevlâ Ömer (ö.?), Ali b. Nüfeyl, en-Nehdî, Ebû Muhammed (ö. 125/742), Ziyâd b. Ebî Meryem (ö.?), Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Saîd (ö. 127/744), Sâlim b. Aclân el-Eftas, Mevlâ el-Ümevî (ö.132/749), Ali b. Bezîme, Mevlâ Câbir b. Semüre es-Süvâî, Ebû Abdillâh (ö. 136/753), Huseyf b. Abdirrahman, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Avn (ö.137/754), Halid b. Yezîd, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Abdirrahîm (ö. 144/761), İshâk b. Râşid, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Süleyman, (ö. 150/767?).

Ma’kıl b. Ubeydillâh, Mevlâ el-Absî, Ebû Abdillâh (ö. 166/782), Osman b. Amr, el-Kureşî, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû Sâc (ö. ?), Muhammed b. Abdillâh b. Ulâse el-Ukaylî, Ebu’l-Yesîr (ö. 168/784), en-Nadr b. Arabî, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Ravh (ö. 168/784), Hattâb b. el-Kâsım, Ebû Ömer (ö. ?), Mûsa b. A’yen, Mevlâ Benî Âmir, Ebû Saîd (ö. 177/793), Ziyâd b. Abdillâh b. Ulâse, el-Ukaylî, Ebû Sehl (ö. ?), Mervân b. Şuca’, Mevlâ Muhammed b. Mervân, Ebû Abdillâh (ö. 184/800), Yûnus b. Râşid, Ebû İshâk (ö. ?), Attâb b. Beşîr, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebu’l-Hasen (ö. 190/805), Muhammed b. Seleme b. Abdillâh, Mevlâ el-Bâhilî,

⁷³ Zehebî, *Tezkire*, II, 440.

⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, V, 159; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 261.

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVI, 90.

⁷⁶ Zehebî, *Siyer*, X, 635.

⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 261.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVI, 92.

⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, X, 637.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVI, 88; Zehebî, *Siyer*, XIII, 147.

⁸¹ Zehebî, *Tezkire*, II, 593.

⁸² İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, 281; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 409

⁸³ Bk. Zehebî, *Tezkire*, II, 593; *Siyer*, XIII, 147.

⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, II, 409.

Ebû Abdillâh (ö. 191/806), Mahled b. Yezîd, el-Kureşî, Ebû Yahya (ö. 193/808), Eyyûb b. Hâlid, el-Cühenî, Ebû Osman (ö. ?), Miskîn b. Bükeyr, el-Hezzâ, Ebû Abdirrahman (ö. 198/813), Sâid b. Ubeyd, el-Becelî, Ebû Muhammed (ö. ?).

Osman b. Abdirrahman, Mevlâ Mansûr b. Muhammed, Ebû Abdirrahman (ö. 203/818), Abdullah b. Vâkid, Mevlâ Benî Himmân, Ebû Katâde (ö. 207/822), Ahmed b. Yezîd b. İbrahim, Ebu'l-Hasen (ö. ?), Muhammed b. Süleyman b. Ebî Dâvûd, Mevlâ Mervân, Ebû Abdillâh (ö. 213/828), Abdülğaffar b. el-Hakem, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Saîd (ö. 217/832), Yahya b. Abdillâh b. Dahhâk, el-Bâblütti, Mevlâ Benî Ümeyye (ö. 218/833), Hıdır b. Muhammed b. Şuca', Ebû Mervân (ö. 221/835), Ahmed b. Abdilmelik b. Vâkid, Mevlâ el-Esedî, Ebû Yahya (ö. 221/835), Muhammed b. Mûsa b. A'yen, Ebû Yahya (ö. 223/837), Amr b. Hâlid, et-Temîmî, Ebu'l-Hasen (ö. 229/843), Müemmel b. el-Fadl, Ebû Saîd (ö. 229/843), Ahmed b. Abdillâh b. Ebî Şuayb, Mevlâ el-Kuraşî, Ebu'l-Hasen (ö. 233/847), Abdullah b. Muhammed b. Ali, en-Nüfeylî, Ebû Ca'fer (ö. 234/848), Abdülaziz b. Yahya, Mevlâ el-Bekkâî, Ebu'l-Esbağ (ö. 235/849), Saîd b. Hafs b. Ömer, el-Hüzelî, Ebû Amr, (ö. 237/851), İsmail b. Ubeyd, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Ahmed (ö. 240/854), Mahled b. Mâlik, el-Kureşî, Ebû Muhammed (ö. 242/856), Muğîre b. Abdirrahman, el-Esedî, Mevlâ Hureym, Ebû Ahmed (ö. 243/857), Muhammed b. Vehb, Ebu'l-Muâfâ (ö. 243/857), Ahmed b. Bekkâr, Mevlâ el-Ümevî, Ebû Abdirrahman (ö. 244/858), Muhammed b. Saîd, Ebû İshâk (ö. 244/858), Ahmed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr (ö. ?), Amr b. Hişâm, Ebû Ümeyye (ö. 245/859).

Muhammed b. M'adân b. İsâ, Ebû Abdillâh (ö. 252/866), Mahled b. el-Hasan b. Ebî Zümeyl, Ebû Muhammed, (ö. ?), Abdullah b. Muharrer, el-Âmirî (ö. 255/868?), Hâşim b. el-Kâsım, Mevlâ el-Kureşî, Ebû Muhammed (ö. 260/873), Süleyman b. Abdillâh Ebû Eyyûb (ö. 263/876), Muhammed b. Abdilkerîm, el-Âmirî (ö. ?), Abdülhamid b. Muhammed, Mevlâ Huzeyfe, Ebû Ömer (ö. 266/879), Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Kesîr, el-Külebî, Ebû Abdillâh (ö. 267/880), Muhammed b. Ubeydillâh, Mevlâ eş-Şeybânî, Ebû Ca'fer (ö. 268/881), Süleyman b. Seyf b. Yahya, Mevlâ et-Tâî, Ebû Dâvûd, el-Harrânî (ö. 272/885).

C. Rakka

1. Rakka hakkında genel bilgiler

Rakka, Cezîre bölgesinin Diyârimudar kısmında Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'yu birbirine bağlayan Fırat'ın Belih suyu ile birleştiği noktaya 10 km uzaklıkta bulunan stratejik bir mekânda, M. Ö. 305-280 yılları arasında hüküm sürmüş Suriye Kralı Seleukos I. Nikator tarafından Nikephorion adıyla kurulmuş bir şehirdir.⁸⁵ Arapçada "su baskınlarına uğrayan yer" anlamındaki Rakka ismi, muhtemelen şehrin sık sık Fırat'ın yükselen suları altında kalması sebebiyle Araplar tarafından verilmiştir.⁸⁶

17/638 yılında İyâz b. Ganm kumandasındaki İslam ordusu tarafından barış yoluyla fethedilmiştir.⁸⁷ Ayrıca Abbâsî halifesi Mansûr Rakka'nın 200 m. kuzeybatısına yuvarlak planlı yeni bir şehir inşa ettirmiş (155/772) ve buraya Râfika adını vermişti. Daha sonraları zamanla Râfika ile Rakka birleşmiş ve Râfika adı unutulmuştur.⁸⁸ Bu sebeple ilk dönemlerde

⁸⁵ Bezer, "Rakka" *DİA*, XXXIV, 432.

⁸⁶ Bk. Yakût, *Mücem*, III, 58.

⁸⁷ Bk. Yakût, *Mücem*, III, 59.

⁸⁸ Bezer, "Rakka" *DİA*, XXXIV, 432.

İslamî ilimlerin revaç bulduğu bir şehir haline gelen Rakka'ya "er-Rakkî" diye nispet edilen hadis bilgileri yanında nadir de olsa "er-Râfikî" diye nispet edilenler de vardır.⁸⁹

2. Rakka'ya nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Rakkalı olan veya Rakka'da ikamet etmiş bulunan râvilerin sayısı 56'dır. Bunlar arasında Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler ise Meymûn b. Mihrân, Ca'fer b. Burkân, Ubeydullah b. Amr, Amr b. Muhammed, Saîd b. Nusayr, Abdülmelik b. Abdülhamid ve Hilâl b. el-Alâ olmak üzere yedi kişidir. Dolayısıyla biz aşağıda ilk dönem Rakka'sındaki muhaddislerin hadis rivâyetindeki etkinliğini tetkik amacıyla bu zevtün biyografilerini ele alacağız. Diğerlerini ise toplam listemiz içinde zikretmekle yetineceğiz.

a) Meymûn b. Mihrân, Mevlâ Benî Nasr b. Muâviye, Ebû Eyyûb el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 117/735)

40/660 yılında Kûfe'de dünyaya gelen Meymûn b. Mihrân, Deyrû'l-cemâcim olayının vuku bulmasıyla (80/699-82/701) Kûfe'den ayrılarak Cezîre bölgesindeki Rakka şehrine göç etmiştir.⁹⁰ Hz. Âişe (ö. 58/677), İbn Abbâs (ö. 68/687), Ebû Hüreyre (ö. 58/677) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) gibi sahâbîlerden hadis dinlemiş olan Meymûn b. Mihrân, Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742) Abdülkerim b. Mâlik (ö. 127/742), Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), A'meş, (ö. 148/765) Ca'fer b. Bürkân (ö. 154/770) gibi birçok hadis bilgisine de hocalık yapmıştır.⁹¹

Meymûn Kûfe'de yetişmekle birlikte gerek ilmen gerek idarî açıdan asıl etkinliğini Cezîre bölgesinde göstermiştir. Dolayısıyla o, tabakat kitaplarında "imâm", "fakîh" "kudve" ve "kesîru'l-hadîs" vasıfları yanında bilhassa "Cezîre'nin âlimi ve müftüsü" olarak tanıtılmıştır.⁹² Cerh ve ta'dîl otoriteleri Meymûn hakkında genelde "sika" tabirini kullanırlar.⁹³ Bunun yanında o, Mekhûl, (ö. 112/730) Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Zührî'yle (ö. 124/741) birlikte Hişâm b. Abdülmelik dönemindeki (105/723-125/742) dört seçkin âlimden biri olarak takdim edilmektedir.⁹⁴

Hadisleri Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sahîh*'i hariç Kütüb-i sitte'ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.⁹⁵ 117/735 yılında muhtemelen Rakka'da vefat etmiştir.⁹⁶

b) Ca'fer b. Burkân, Mevlâ el-Kilâbî, Ebû Abdillâh, el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 154/770)

Rakka'da ikâmet etmiş olan Ca'fer b. Burkân'nın, ilme hizmet adına Şam ve Irak bölgelerinde de bulunduğu görülmektedir.⁹⁷ Dikkat çeken hocaları arasında Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), Nâfi'(ö. 117/735), Zührî (ö. 124/741) taleberi

⁸⁹ Mesela, Meymûn b. el-Abbâs (ö. 254/868) Muhammed b. Cebele (ö. 255/868) Muhammed b. el-Ferhân (ö. ?)'nin er-Râfikî nispetleri için bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 592. 60, 255.

⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478. Deyru'l-cemâcim vakası hakkında ayrıca bk. İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, IV, 469-472.

⁹¹ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 211, 212; Zehebî, *Siyer*, V, 71, 72.

⁹² Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477, 478; Zehebî, *Siyer*, V, 71; *Tezkire*, I, 98; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 592. Meymûn b. Mihrân, Muhammed b. Mervân döneminde Harran'da beytü'l-mâlin idareciliğini yapmış, Ömer b. Abdilaziz zamanında Cezîre bölgesinin kadılığını ve mâlî (haraç) işlerini yürütmüştür. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478.

⁹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 477; İclî, *Ma'rife*, II, 307; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 233, 234; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 593.

⁹⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, V, 418; Zehebî, *Siyer*, V, 72; Suyûtî, *Tabakât*, s. 46.

⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 226.

⁹⁶ Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ*, I, 25; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 593.

⁹⁷ Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 136; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 12, vd.

arasında ise Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) gibi âlimler vardır.⁹⁸

Bununla birlikte kaynaklarda Ca‘fer’in ümmî olduğu yani okuma yazma bilmediği belirtilmektedir.⁹⁹ Doğrusu bu bilgi esas alındığında, onun hadis rivâyetinde tamamen hâfızasına itimat ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Ca‘fer’e ait bazı hadis nüshalarından bahsedilir ki¹⁰⁰ buna göre onun -ümme olduğu kabul edilirse- söz konusu nüshaları bir başkasına yazdırarak elde ettiği düşünülebilir.

“İmâm”, “muhaddis”, “hâfız” ünvanlarıyla anılan Ca‘fer,¹⁰¹ cerh ve ta‘dîl otoritelerince “sika”, “sika, adl”, “sadûk” ve “la be’se bih” gibi tabirlerle değerlendirilmekte, ancak onun Zührî’nin (ö. 124/741) rivâyetleri hususunda hata yaptığı pek sağlam olmadığı ifade edilmektedir.¹⁰²

Rivâyetleri Buhârî’nin (ö. 256/869) *Sahîh*’i hariç Kütüb-i sitte’ye dahil diğer eserlerde mevcuttur.¹⁰³ 154/770 yılında Rakkâ’da vefat etmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca Kudüs’e giderken yolda vefat ettiği nakledilir.¹⁰⁵ Ölüm yılının 150/767 veya 151/768 olduğu da söylenir.¹⁰⁶

c) Ubeydullah b. Amr b. Ebi'l-Velîd, Mevlâ el-Esedî, Ebû Vehb, el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 180/796)

101/719 yılında dünyaya gelen Ubeydullah b. Amr,¹⁰⁷ başta Cezîre olmak üzere çeşitli bölgelerdeki âlimlerden hadis dinlemiş, kendisinden de birçok hadis bilgini rivâyette bulunmuştur.¹⁰⁸ Hocaları arasında Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742), Eyyûb es-Sehtiyânî (ö. 131/748), A‘meş (ö. 148/765), Ma‘mer b. Râşid (ö. 153/770), talebeleri arasında Bakıyye b. Velîd (ö. 197/812), Ahmed b. Abdümelik er-Rakkî (ö. 221/835), Hakîm b. Seyf er-Rakkî (ö. 235/849), Ali b. Hucr (ö. 244/858) gibi âlimler vardır.¹⁰⁹

Ubeydullah’ın hadis rivâyeti yanında fikhî sahada da temâyüz ettiği görülmektedir.¹¹⁰ Nitekim o, devrinin Cezîre bölgesindeki fetva veren yegane âlimi olarak takdim edilmektedir.¹¹¹ “İmâm”, “hâfız”, “müftî’l-Cezîre”, “kesîru’l-hadîs” gibi vasıflarla nitelenen Ubeydullah¹¹² cerh ve tadîl âlimlerince de “sika” “sika, sadûk” ve “sâlihu’l-hadîs” gibi tabirlerle değerlendirilmektedir.¹¹³ Bununla birlikte onun bazan hata yaptığı da ifade edilir.¹¹⁴ Rivâyetleri Kütüb-i sitte’de mevcuttur.¹¹⁵ 180/796 yılında Rakka’da vefat etmiştir.¹¹⁶

⁹⁸ Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 12, vd.; Suyûtî, *Tabakât*, s. 320.

⁹⁹ İbn Adî, *Kâmil*, II, 140, 141; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 374.

¹⁰⁰ İbn Adî, *Kâmil*, II, 141.

¹⁰¹ Zehebî, *Tezkire*, I, 171, 172.

¹⁰² İclî, *Ma‘rife*, I, 268; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 474, 475; İbn Adî, *Kâmil*, II, 141, 142; Zehebî, *Mîzân*, I, 403.

¹⁰³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, V, 18.

¹⁰⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 482; İbn Hayyât, *Tabakât*, s. 320.

¹⁰⁵ İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 185.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 375.

¹⁰⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, 241.

¹⁰⁸ Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 137, 138; Zehebî, *Siyer*, VIII, 310, 311.

¹⁰⁹ Hoca ve talebeleri için bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 1136; Zehebî, *Siyer*, VIII, 310, 311.

¹¹⁰ Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, s. 373.

¹¹¹ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484.

¹¹² İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484; Zehebî, *Siyer*, VIII, 310; *Tezkire*, I, 241.

¹¹³ İclî, *Ma‘rife*, II, 112; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, V, 329; Bâcî, *et-Ta‘dîl*, II, 892; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 30.

¹¹⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 373.

¹¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XIX, 138.

¹¹⁶ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 484.

d) Amr b. Muhammed b. Bükeyr b. Sâbûr, Ebû Osman, el-Bağdâdî (ö. 232/846)

Amr b. Muhammed kaynaklarda kısaca Amr en-Nâkîd diye de zikredilir. Genelde Bağdât'a nispet edilmektedir. Ancak bir müddette Rakka'da ikamet etmiştir.¹¹⁷

Hocaları arasında Hüseyim (ö. 183/799), Vekî (ö. 197/812), İbn Uyeyne (ö. 198/813) ve Abdurrezzâk (ö. 211/826), talebeleri arasında ise Buhârî (ö. 256/869), Müslim (ö. 261/874), Ebû Zur'a (ö. 264/877), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) gibi âlimler vardır.¹¹⁸ Hadis rivâyetiyle birlikte fıkıhla da yoğun bir şekilde ilgilendiği anlaşılan Amr en-Nâkîd, "el-hâfîzu'l-kebîr, "sahibu hadîs" ve "fakîh" ünvanlarıyla tanılmaktadır.¹¹⁹ Cerh ve ta'dil otoriteleri onun yalancılardan olmadığını, doğruyu araştırdığını belirterek, hakkında "sika" "sika-sebt", "sika-emîn-sadûk" gibi ta'dil lafızları kullanmaktadırlar.¹²⁰ Bunun yanında Bağdat ulemasının, Amr en-Nâkîd'dan oldukça muhtevalı bir hadis kitabı (kitabın kebirin) yazdığı nakledilir.¹²¹

Rivâyetleri Buhârî ve Müslim'in Sahîh'i ile Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde bulunmaktadır.¹²² 232/846 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹²³

e) Saîd b. Nusayr, Ebû Osman, el-Bağdâdî (ö. ?)

Kaynaklarda hangi kabileye mansup olduğuna dair bir bilgi yoktur. Bağdâdî nispiyle anılır. Ancak bir müddet Rakka'da ikamet etmiştir.¹²⁴ Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813), Vekî (ö. 197/812), Ca'fer b. Avn (ö. 206/821) ve daha birçok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden de Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî (ö. 246/860), Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî (ö. 303/915) gibi âlimler hadis almışlardır. Yalnız Nesâî aldığı hadisleri *Sünen*'inde zikretmemiştir.¹²⁵

"İmâm" ve "muhaddis" ünvanlarıyla anılan Saîd b. Nusayr, "sadûk" bir kimse olarak değerlendirilmiştir.¹²⁶ Rekâik konusunda musannefatı vardır. Kitâbu'l-Bekkâ ve Kitâbu'l-Avâid isimli eserleri bu musannefatındandır.¹²⁷

Hadisleri Kütüb-i sitte'den sadece Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde mevcuttur.¹²⁸ Vefatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak İbn Hacer, Saîd b. Nusayr'ı Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) dönemine tekabül eden onuncu tabakadan saymaktadır.¹²⁹

f) Abdülmelik b. Abdülhamid b. Abdülhamid b. Meymûn b. Mihrân, Ebu'l-Hasen, Mevlâ Benî Nasr b. Muâviye, el-Cezerî, er-Rakkî (ö. 274/887)

Abdülmelik b. Abdülhamid, el-Cezerî ve er-Rakkî nispleri yanında dedelerinden yine vaktiyle Rakka'nın önde gelen bir muhaddisi olan Meymûn b. Mihrân sebebiyle el-Meymûnî diye de anılır.¹³⁰ Ayrıca onun yine bu dedesi sebebiyle¹³¹ aslen bir mevlâ olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki kaynaklarda doğrudan kendi kökeniyle ilgili açık bir kayda rastlamış değiliz.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 214, 215; Zehebî, *Siyer*, XI, 147, 148.

¹¹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 378.

¹¹⁹ Zehebî, *Tezkire*, II, 445, 446; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 378.

¹²⁰ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 262; Zehebî, *Siyer*, XI, 147, 148; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 378.

¹²¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 217.

¹²² Zehebî, *Tezkire*, II, 445.

¹²³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 378; *Takrîb*, s. 363.

¹²⁴ Zehebî, *Tezkire*, II, 479; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 340

¹²⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 87; Zehebî, *Tezkire*, II, 479.

¹²⁶ Zehebî, *Tezkire*, II, 479; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 181.

¹²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 87.

¹²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 86.

¹²⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 181.

¹³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 334; Zehebî, *Siyer*, XIII, 89, 90.

¹³¹ Benî Nasr b. Muâviye'nin mevlâsı olduğuna dair bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 478.

Muhaddisimizin en çok istifade ettiği hocası Ahmed b. Hanbel'dir. Öyle ki, 200/815 ile 227/841 yılları arasında 27 yıllık bir süre ondan hiç ayrılmamıştır. Hadis yanında fıkıh ta da temayüz ettiği anlaşılan Meymûnî'ye, hocası Ahmed b. Hanbel oldukça değer verir, başkasına yapmadığı iltifatı ona yapardı.¹³² Hadis aldığı diğer hocaları arasında babası Abdülhamid (ö. ?), Ravh b. Ubâde (ö. 205/820) ve Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/835), talebeleri arasında ise Nesâî (ö. 303/915), Ebû Hâtim (ö. 277/890), Muhammed b. Saîd el-Harrâni (ö. 244/858) bulunmaktadır.¹³³

“Hâfız”, “fakîh”, “beldesinin âlimi ve müftüsü” diye kayıtlara geçen Meymûnî,¹³⁴ cerh ve ta'dil otoritelerince de tevsik edilmiş, güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilmiştir.¹³⁵

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den yalnızca Nesâî'nin *Sünen*'inde mevcuttur.¹³⁶ 274/887 yılında 100 yaşlarında iken vefat etmiştir.¹³⁷

g) Hilâl b. el-Alâ b. Hilâl, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Ömer, er-Rakkî (ö. 280/893)

Hilâl b. el-Alâ öncelikle babası el-Alâ b. Hilâl (ö. ?) olmak üzere, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/835), Muâfâ b. Süleymân (ö. 234/848), Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) ve daha bir çok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden de Nesâî (ö. 303/915), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) ve Ebû Arûbe (ö. 318/931) gibi muhaddisler hadis almışlardır.¹³⁸

“Hâfız”, “muhaddisu'l-Cezîre” ve “edîb” ünvanlarıyla tanıtılan Hilâl b. el-Alâ,¹³⁹ “sadûk” ve “sâlih” “leyse bihi be's” tabirleriyle güvenilir bir muhaddis olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁰ Ayrıca hadis hafızlarının özellikle ondan ilim tahsil etmek üzere seyahat ettikleri kaydedilmektedir.¹⁴¹ Bununla birlikte babasından naklettiği hadisler arasında münker rivâyetler bulunduğunu ancak bunların kendisinden mi, yoksa babasından mı kaynaklandığı konusunda bir netliğin olmadığı belirtilmiştir.¹⁴²

Muhaddisimize biri, *el-Fevâidü'l-münteka mine's-şuyûh ve's-sikât*, diğeri *Tehzîbü hadîsu Zeyd b. Ebî Üneyse er-Ruhâvî* ismiyle iki eser nispet edilmektedir.¹⁴³ Rivâyetleri ise, Kütüb-i sitte'den yalnızca Nesâî'nin *Sünen*'inde mevcuttur.¹⁴⁴ 280/893 yılında yüz yaşlarında iken Rakka'da vefat etmiştir.¹⁴⁵

Rakka'da hadis rivayetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu yedi muhaddisimizle birlikte şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- genel ravî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda da atıfta bulunduğumuz gibi 56 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Meymûn b. Ebî Şebîb, er-Rib'î Ebû Nasr (ö. 83/702), Mâlik b. el-Hâris, es-Sülemî (ö. 94/712), Yezîd b. el-Asam, Ebû Avf, el-Bekkâî (ö. 103/721), Meymun b. Mihran, **Mevlâ Benî Nasr b. Muâviye**, Ebû Eyyûb (ö. 117/735), Ebû Meryem er-Rakkî (ö. ?), Eyyûb b. Halid (ö. ?), Sabit b. el-Haccâc, el-Kilâbî (ö. ?), Abdullah b. Ca'fer, Mevlâ el-Mu'tî (ö. ?), Amr b. Meymûn b. Mihrân, Ebû Abdillâh (ö. 145/762), el-Velîd b. Zevrân, es-Sülemî (ö. ?).

¹³² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 499.

¹³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 334, 335; Zehebî, *Siyer*, XIII, 89, 90.

¹³⁴ Zehebî, *Tezkire*, II, 603; *Siyer*, XIII, 89, 90.

¹³⁵ Zehebî, *Tezkire*, II, 60; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 499; *Takrîb*, s. 304.

¹³⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 334.

¹³⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 304.

¹³⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 55.

¹³⁹ Zehebî, *Tezkire*, II, 612; *Siyer*, XIII, 309.

¹⁴⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, II, 248; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, IX, 79; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VI, 55;

¹⁴¹ Zehebî, *Tezkire*, II, 612.

¹⁴² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 348; Zehebî, *Siyer*, XIII, 310.

¹⁴³ Sezgin, *Türâs*, I/1, 310.

¹⁴⁴ Zehebî, *Tezkire*, II, 612.

¹⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 348; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 506.

Ca'fer b. Burkân, Mevlâ el-Kilâbî, Ebû Abdillâh (ö. 154/770), Halil b. Mürre, ed-Dubaî (ö. 160/776), Sâlim b. Abdillâh, Mevlâ Benî Kilâb, Ebü'l-Mühâcir (ö. 161/777), Muhammed b. Ziyâd, el-Yeşkurî, (ö. ?), Muhammed b. Eyyûb (ö. ?), Muhammed b. el-Hâris, el-Leysî, Ebû Abdillâh (ö.?), en-Nu'man b. Râşid, Mevlâ Benî Ümeyye, Ebû İshâk (ö. ?), Ubeydullah b. Amr b. Ebi'l-Velîd, Mevlâ el-Esedî, Ebû Vehb (ö. 180/796), Abdullâh b. Bişr, Mevlâ Benî Yerbû (ö. ?), Hasan b. Ömer, Mevlâ el-Fezârî, Ebu'l-Melîh (ö. 181/797), Dâvûd b. Kesîr (ö. ?), Ömer b. el-Müsennâ, el-Eşcaî (ö. ?), Ma'mer b. Süleyman, en-Nehaî, Ebû Abdillâh (ö. 191/806), Hâlid b. Hayyân, Mevlâ el-Kindî, Ebû Yezîd (ö. 191/806), Abdurrahman b. Sahr, el-Esedî (ö. ?), Zeyd b. Ali en-Nehaî, Ebû Üsâme (ö. ?).

Hüseyn b. Ayyâş, Mevlâ es-Sülemî, Ebû Bekir (ö. 204/819), Kesîr b. Hişâm, el-Kilâbî, Ebû Sehl (ö. 208/823), Abdullâh b. Selîm Mevlâ Himyer, Ebû Abdurrahman (ö. 213/828), Ubeyd b. Yahya, Mevlâ el-Esedî, Ebû Süveyd (ö. ?), el-Âla b. Hilâl, el-Bâhilî, Ebû Muhammed (ö. 215/830), Amr b. Osman, el-Kilâbî, Mevlâ Benî'l-Vehîd, Ebû Ömer (ö. 218/833), Abdullâh b. Ca'fer, Mevlâ el-Kureşî, Ebû Abdurrahman, el-Mu'tî (ö. 220/835), Amr b. Muhammed, Ebû Osman (ö. 232/846), Amr b. Kîst, Mevlâ es-Sülemî, Ebû Ali (ö. 233/847), Yûsuf b. Mervân, Ebu'l-Hasen, en-Nesâî (ö. ?), Saîd b. Nusayr, Ebû Osman (ö. ?), Süleyman b. Ubeydillâh el-Ensârî, Ebû Eyyûb el-Hattâb (ö. ?), Ali b. Ma'bed b. Şeddâd el-Abdî, Ebu'l-Hasen (ö. ?), Ali b. Meymûn Ebu'l-Hasen, el-Attâr (ö. 245/859), Muhammed b. Ahmed, Mevlâ el-Küreyzî, Ebû Yusuf, es-Seydelânî (ö. 246/860), Abdurrahman b. Yûnus, Ebû Muhammed er-Rakkî (ö. 246/860), Abdusselam b. Abdurrahman, el-Esedî, Ebu'l-Fadl (ö. 247/861), Eyyûb b. Muhammed b. Ziyâd, Ebû Muhammed (ö. 249/863), Ali b. Hüseyin (ö. 250/864?).

Abdurrahman b. Halid (ö. 251/865), Muhammed b. Abdullâh, en-Neccâr (ö. ?), Meymûn b. el-Abbâs, Ebû Mansûr (ö. 254/868), Muhammed b. Cebele, Ebû Bekir (ö. 255/868), Muhammed b. el-Ferhân (ö. ?), Sâlih b. Ziyâd, Ebû Şuayb, es-Sûsî (ö. ?), Abdullâh b. el-Heysen, el-Abdî, Ebû Muhammed (ö. 261/874), Ali b. Muhammed, Ebu'l-Medâ (ö. ?), Abdülmelik b. Abdülhamid, Ebu'l-Hasen (ö. 274/887), Hilâl b. el-Alâ, Mevlâ el-Bâhilî, Ebû Ömer (ö. 280/893), Muhammed b. Ca'fer Mevlâ er-Rib'î, Ebû Bekir (ö. 300/912).

D. Musul

1. Musul hakkında genel bilgiler

Cezîre bölgesinin doğu kısmını oluşturan Diyarirebia'nın bir dönem merkezi olan Musul, Dicle nehrinin batı kıyısında kurulmuş bir şehirdir.¹⁴⁶ Arapça vasl kökünden türetilen ve Musul'un aslı olan "kavşak" anlamındaki Mevsıl adının şehre verilmesi, kurulduğu devirde çeşitli kervan yollarının veya o kesimde Dicle ile bazı kollarının birleşmesi sebebiyle olsa gerektir.¹⁴⁷

Musul'un vaktiyle Sâsânilerin idaresinde iken adının Neverdeşir olduğu da söylenir.¹⁴⁸ Şehrin tesis tarihi ve eski çağda mevcut olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler bir tarafa Müslümanlarca fethedilmeden önce Musul'da Bizans'ın Asur piskoposluğunun merkezini bulduğu, dolayısıyla burada Hıristiyan kimliğinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, XXXI, 361.

¹⁴⁷ Bk. Yâkût, *Mücem*, s. V, 258

¹⁴⁸ Bk. Yâkût, *Mücem*, s. V, 258

¹⁴⁹ Bk. Darkot, "Musul", *İA*, VIII, 739; es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, XXXI, 361, 362.

Kaynaklarda, Musul'un 20/641 yılında Utbe b. Farkad es-Sülemî¹⁵⁰ veya 16/637 yılında Rebî' b. Efk el-Anzî tarafından fethedildiği belirtilmektedir.¹⁵¹ Hz. Ömer, fatih kumandan'ı vâli tayin ettiği Musul'a, Müslüman Arapları yerleştirerek burayı bir garnizon şehir haline getirmiş ve ortasına da büyük bir cami yaptırmıştır.¹⁵² Daha sonraki yıllarda Müslüman idareciler tarafından ayrı bir ihtimam gösterilen şehir bazı ihtilaf ve çatışmaların merkezi olmakla birlikte islamî ilimlerin revaç bulduğu bir konuma da sahip olmuştur. Nitekim henüz hicri birinci asrın sonları itibariyle başlayan süreç sonrası Mevsilî nisbesiyle anılan birçok hadis bilgininin biyografisinin kaynaklarda yer aldığını görmekteyiz.

2. Musul'a nispet edilen râviler ve hadis rivâyeti

İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde yer alan aslen Musullu olan veya en azından Musul'da ikamet etmiş bulunan râvilerin sayısı 30'dur. Bunlar arasında *Zehebî'nin Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen, muhaddisler ise **Muâfâ b. İmrân, Ali b. Müshir, Kâsım b. Yezîd, Hasan b. Musa ve Muhammed b. Abdullah el-Eşyeb** olmak üzere beş kişidir. Dolayısıyla biz burada ilk dönem Musulu'ndaki muhaddislerin hadis rivâyetindeki etkinliğini tetkik amacıyla bu zevatın biyografilerini ele alacağız. Diğerlerine ise toplam listemiz içinde zikretmekle yetineceğiz.

a) el-Muâfâ b. İmrân b. Muhammed el-Ezdî el-Fehmî, Ebû Mes'ûd, el-Mevsilî (ö. 185/801)

120/738 yılından sonra dünyaya gelen el-Muâfâ,¹⁵³ hadis öğrenmek için muhtelif beldeleri seyahat edip ulema meclislerine katılmış, özellikle uzun süre Süfyân es-Sevrî (ö.161/777) ile birlikte olup onun terbiyesinde yetişmiş, hadis ve fıkhıta hocasından çokça faydalanmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca Mis'ar b. Kidâm (ö. 155/772), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), İbn Cüreyc (ö. 150/767) ve el-Evzâî (ö. 157/773) gibi birçok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden Bakiyye b. el-Velîd (ö. 197/812), Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797), Mûsâ b. A'yen, (ö.177/793) Vekî b. el-Cerâh (ö. 197/812) gibi zevat rivayette bulunmuştur.¹⁵⁵

"İmâm", "kudve", "hâfız" ve "şeyhu'l-Cezîre" ünvanlarına layık görülen muhaddisimiz,¹⁵⁶ cerh ve ta'dil otoritelerince sika kabul edilmiştir.¹⁵⁷ Böyle genel değerlendirmeler yanında Muâfâ hakkında daha özel övgü dolu sözlerin kullanıldığı da görülmektedir. Hocası Süfyân es-Sevrî Muâfâ'yı "ulemanın yâkûtu (yâkûtetu'l-ulemâ)" diye isimlendirmiş ve onu takdir edenlerin sünnet ehli, kusurlu bulanların bid'at ehli olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸ İmam Evzâî de, bir gün huzurunda bulunan Muâfâ, Abdullah b. el-Mübârek ve Musa b. A'yen'i göstererek "Bunlar insanların imâmıdır, fakat şu Musulluyu kimseye tercih etmem" demiştir.¹⁵⁹

Hadislerle birlikte fıkhıta ait bazı meseleleri özellikle ezberleyen Muâfâ,¹⁶⁰ aynı zamanda oldukça güzel konuşurdu.¹⁶¹ Varlıklı bir aileden geldiği için zengin olmasına rağmen zahidâne yaşamayı sever, malını hayır için sarf eder, dost ve arkadaşlarına yardımda bulunurdu. Hüzün

¹⁵⁰ Belâzûrî, *Büldân*, s. 306.

¹⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, II, 368.

¹⁵² Bk. es-Sakkâr, "Musul", *DİA*, XXXI, 362.

¹⁵³ Zehebî, *Siyer*, IX, 81.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 473.

¹⁵⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 148-150.

¹⁵⁶ Zehebî, *Tezkire*, I, 287; *Siyer*, IX, 80.

¹⁵⁷ İclî, *Ma'rife*, II, 238; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 400; İbn Hibbân, *Sikât*, VII, 529.

¹⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 152, 153.

¹⁵⁹ Zehebî, *Tezkire*, I, 287, 288.

¹⁶⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 153.

¹⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 473.

ve sürür hallerinde vakarından bir şeyin eksildiği görülmezdi. Öyle ki, Haricîler iki oğlunu Musul vakasında öldürüp malını talan ettiği zaman sarsılmayıp metanetini koruyabilmiştir.¹⁶²

Muhaddisimiz sünen, zühd, edep ve fiten konularında kitaplar yazmıştır.¹⁶³ Hatta ilk tabakat kitabının kim tarafından yazıldığıyla ilgili tartışmalarda Muâfâ'dan da söz edilmiş, bazı tarih ve tabakât kitaplarındaki bilgilerden hareketle *Târîhu'l-Mevsil* adlı çalışmasıyla bu sahada ilk eseri onun kaleme aldığı söylenmiştir.¹⁶⁴

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'den Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sâhîh*'i, ile Ebû Dâvûd (ö. 275/888) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'lerinde yer almaktadır.¹⁶⁵ 185/801 yılında Musul'da vefat etmiştir. Ölüm yılı hakkında 184/800 ve 186/802 gibi farklı kayıtlar da vardır.¹⁶⁶

b) Ali b. Müshir, Mevlâ el-Kureşî, Ebu'l-Hasen, el-Kûfî (ö. 189/804)

Ali b. el-Müşir 120/738 yılı civarında doğmuştur.¹⁶⁷ Onun, bizzat Kureyş'ten mi yoksa velâ yoluyla mı bu kabileye nispet edildiği hususunda farklı bilgiler mevcuttur.¹⁶⁸ Hayatını çoğunlukla Kûfe'de geçirdiği anlaşılan Ali b. el-Müşir, bir müddet Musul kadılığı yapmıştır.¹⁶⁹ Bu sebeple onu Musullu muhaddisler arasında zikretmiş bulunuyoruz. Ayrıca bir ara İrmîniye kadılığı da yapmış, hatta bu görevde iken gözlerinden rahatsızlanmış; kendisinden önce vazife yapmış kadının iğvasıyla onu tedavi eden tabip tarafından gözleri kör edilmiştir.¹⁷⁰

Muhaddisimiz bilhassa Kûfelilerden çokça hadis rivâyet etmiştir.¹⁷¹ Hocaları arasında Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759) Hişâm b. Urve (ö. 146/763) ve el-A'meş (ö. 148/765), talebeleri arasında Hâlid b. Mahled (ö. 213/828), İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857) ve Ali b. Hucr (ö. 244/858) gibi âlimler vardır.¹⁷²

Hadis yanında fıkıh bilgisiyle de temâyüz etmiş olan Ali b. Müshir¹⁷³, "imâm", "hâfız" ve "kesîru'l-hadîs" vasıflarıyla nitelenmekte,¹⁷⁴ cerh ve ta'dil bilginleri tarafından "sika", "sika-sadûk", "sâlihu'l-hadîs" tabirleriyle değerlendirilmektedir.¹⁷⁵ Ancak yukarda zikrettiğimiz olay sebebiyle gözlerini kaybettikten sonra tabîî olarak yazdıklarını kullanamayıp ezberinden rivâyette bulunmuş, dolayısıyla bu süreçteki bazı rivâyetleri ihtiyatlı karşılanmıştır.¹⁷⁶ Diğer taraftan o, Abdullah b. Nümeyr'in (ö. 234/848) bildirdiğine göre söz konusu süreçte,

¹⁶² Zehebî, *Tezkire*, I, 288.

¹⁶³ Kehhâle, *Mu'cem*, XII, 303; Muâfâ'nın, zühde dair yazdığı kitap 262 hadis içermektedir. Eser, "ez-Zühhd li'l-Muâfâ b. İmrân el-Mevsilî" ismiyle Amir Hasan Sabri tahkikiyle Beyrut'ta (1420/2000) neşredilmiştir.

¹⁶⁴ Bk. Sezgin, *Türâs*, I/2, 215. Ancak, Muâfâ'nın böyle bir çalışmasının bulunmadığını ileri sürenler ise Yezîd b. Muhammed el-Ezdi'nin *Târîhu'l-Mevsil*'inde Muâfâ'nın hayatına genişçe yer verildiği için eserin yanlışlıkla ona nispet edildiğini belirtmiştir. Hatipoğlu, "Muâfâ b. İmrân", *DİA*, XXX, 305.

¹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 156.

¹⁶⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 85.

¹⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, VIII, 485.

¹⁶⁸ Ali b. Müshir, Zehebî'nin *Tezkire*'sinde (I, 290) Kureyş'in mevlâsı diye kaydedilmekte, *Siyer*'inde ise mevlâ kaydı getirilmeksizin Kureşî nisbesiyle zikredilmektedir. (VIII, 484) Bununla birlikte İclî İbn Müshir'in bizzat Kureyş'ten olduğunu belirtmiştir [el-Kureşî min enfusihim] (*Ma'rife*, II, 158).

¹⁶⁹ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 135; Zehebî, *Tezkire*, I, 290; Ziriklî, *A'lâm*, V, 22. Ali b. Müshir'in Musul kadılığına 166/783 yılında tayin edilip 174/790 yılında azledildiği ve özellikle bu görevle meşhur olduğu da tespitler arasındadır. Bk. Çakan, "Ali b. Müshir" *DİA*, II, 422.

¹⁷⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 137, 138.

¹⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 241.

¹⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 135, 136; Zehebî, *Siyer*, VIII, 485.

¹⁷³ İclî, *Ma'rife*, II, 185.

¹⁷⁴ İbn S'ad, *Tabakât*, VI, 388; Zehebî, *Tezkire*, I, 290.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve't-ta'dil*, VI, 204; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 240, 241.

¹⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, *Takrîb*, s. 344.

muhtemelen başkaları tarafından tahrif ve istismar edilmesi ihtimaline karşı, bütün kitaplarını toprağa gömmüştür.¹⁷⁷

Rivâyetleri Kütüb-i sitte’de mevcuttur.¹⁷⁸ 189/804 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁹

c) el-Kâsım b. Yezîd, el-Cermî, Ebû Yezîd, el-Mevsilî (ö. 194/809)

Kâsım b. Yezîd, ilim tahsili için birçok memleketi seyahat etmiş, Hicaz, Basra, Kûfe, Şam ve Musullu ulemâdan hadis yazmıştır.¹⁸⁰ Hocaları arasında Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Mâlik (ö. 179/795) Ubeydullah b. Amr er-Rakkî (ö. 180/796), talebeleri arasında İbrâhim b. Mûsa er-Râzî (ö. 220/835), Bişr b. el-Hâris el-Hâfî (227/841) ve Ahmed b. Harb el-Mevsilî (ö. 263/876) vardır.¹⁸¹

Hadis ve fıkhıdaki ilmi birikimi yanında zühd ve takvasıyla da temâyüz eden muhaddisimiz, “imâm”, “kudve”, “hâfız lilhadis ve’l-fıkh”, “âlimu’l-Mevsil” “er-rabbânî” gibi ünvanlarla tanıtılmış,¹⁸² cerh ve ta’dil otoritelerince de güvenilir bir râvi olarak değerlendirilmiştir.¹⁸³

Rivâyetleri Kütüb-i sitte’den sadece Nesâî’nin *Sünen*’inde bulunmaktadır.¹⁸⁴ 194/809 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁵

d) Hasan b. Musa, el-Eşyeb, Ebû Ali, el-Bağdâdî (ö. 209/824)

Hasan el-Eşyeb, 130/747 yılı civarında dünyaya gelmiştir.¹⁸⁶ Genelde kaynaklarda Bağdâdi nispesiyle tanıtılır. Musul, Taberistân ve Humus’ta kadılık görevinde bulunmuştur.¹⁸⁷ Ayrıca onun Bağdat’ta ikamet ettiği ancak aslen Taberistanlı olduğu da söylenir.¹⁸⁸ Her halükârda bizim burada Hasan el-Eşyeb’in biyografisine yer vermemiz, Musul’da kadılık yapması sebebiyledir. Hadis aldığı hocaları arasında, Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Hammâd b. Seleme (ö. 167/784), Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), kendisinden rivayette bulunan talebeleri arasında, İbrâhim b. Mûsa er-Râzî (ö. 220/835), Ahmed b. Hanbel, (ö. 241/855) Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Ahmed b. Menî’ (ö. 244/858) gibi zevat vardır.¹⁸⁹

“İmâm”, “fakîh”, “hâfız” ünvanlarıyla tanıtılan Hasan el-Eşyeb,¹⁹⁰ cerh ve ta’dil otoritelerince “sika” ve “sadûk” olarak değerlendirilmiş,¹⁹¹ özellikle de hocası Şube’nin hadislerinde hafız olduğu ifade edilmiştir.¹⁹² Yalnız, Alî b. el-Medîni’den (ö. 234/848) onun hakkında biri zayıf diğeri güvenilir olmak üzere iki farklı görüşü nakledilir.¹⁹³ Bunun yanında ilim deryası (evî’yetü’l-ilm) olarak takdim edilen muhaddisimizin başka bir imâmı taklit

¹⁷⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, 291.

¹⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXI, 138; Ziriklî, *A’lâm*, V, 22.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, *Takrîb*, s. 344.

¹⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 462; Zehebî, *Siyer*, IX, 282.

¹⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 460, 461.

¹⁸² Zehebî, *Tezkire*, I, 352; *Siyer*, IX, 282.

¹⁸³ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve’t-ta’dil*, VII, 123; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 534.

¹⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 465.

¹⁸⁵ Zehebî, *Tezkire*, I, 353; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 534.

¹⁸⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 559.

¹⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 328; Zehebî, *Tezkire*, I, 369.

¹⁸⁸ Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi’l-Buhârî*, I, 164.

¹⁸⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 328, 329.

¹⁹⁰ Zehebî, *Tezkire*, I, 369; *Siyer*, IX, 559.

¹⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, III, 37, 38; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 514.

¹⁹² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 330.

¹⁹³ Ali b. el-Medîni, oğlu Ali’nin bildirdiğine göre Hasan el-Eşyeb zayıf bir kimsedir. İbn Ebî Hatim’in bildirdiğine göre sikadır. Bk. Bâcî, *et-Ta’dil*, I, 480.

etmediği belirtilerek, fıkhıta da içtihad edecek derecede yeterli birikime sahip olduğu vurgulanmıştır.¹⁹⁴

Rivâyetleri Kütüb-i sitte’de mevcuttur.¹⁹⁵ 209/824 yılında Rey’de vefat etmiştir.¹⁹⁶ Vefat tarihi 208/823 ve 210/825 olarak da kaydedilmektedir.¹⁹⁷

e) Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, el-Ezdî, Ebû Ca’fer, el-Bağdâdî, (ö. 242/856)

Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr, 162/778 yılında doğmuştur.¹⁹⁸ Dedesine nispetle İbn Ammâr diye de anılır. Aslen Bağdatlıdır. Ancak Musul’da ikamet etmiştir.¹⁹⁹ Hocaları arasında Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Kâsım b. Yezîd el-Cermî (ö. 194/809) ve İbn Uyeyne (ö. 198/813), talabeleri arasında Ali b. Harb (ö. 265/878), Nesâî (ö. 303/915) ve Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî (ö. 307/918) gibi âlimler vardır.²⁰⁰

“Hâfız”, “imâm”, “hucce”, “muhaddisu’l-Mevsîl”, “kesîru’l-hadîs” ünvanlarına layık görülen İbn Ammâr,²⁰¹ cerh ve ta’dil âlimlerince “sika-keyyis” “sika” “la bese bih” tabirleriyle değerlendirilmiştir.²⁰² Aynı zamanda o, özellikle ricâl ve ilel konusunda mütehahssıs bir kimse olarak kaynaklarda yer almakta, hatta bu hususta kendisine, oldukça hacimli olduğu anlaşılan bir eser nispet edilmektedir.²⁰³ Bu yönüyle İlel âlimi Ali b. el-Medînî’ye benzetilen muhaddisimizi,²⁰⁴ ayrıca birçok kaynakta râviler hakkında görüş bildiren münekkit olarak görmekteyiz.²⁰⁵

Rivâyetleri Kütüb-i sitte’den sadece Nesâî’nin Sünen’inde bulunur.²⁰⁶ 242/856 yılında vefat etmiştir.²⁰⁷

Musul’da hadis rivayetinde temâyüz ettikleri anlaşılan bu beş muhaddisimizle birlikte şehre nispet edilen -güvenilir ya da zayıf- genel ravî grubunun oluşturduğu toplam liste, yukarıda da atıfta bulunduğumuz gibi 30 kişiden meydana gelmektedir. İlgili liste vefat tarihi sırasına göre şöyledir:

Amr b. Hureys, Ebû Ya’la (ö. ?), Adî b. Adî (ö. 120/737), Yahya b. Yahya el-Gassânî, Ebû Osman (ö. 133/750), Ebû Halef, el-A’ma (ö.?), Câbir b. Yezîd el-İclî (ö. ?), Muğîre b. Ziyâd, el-Becelî, Ebû Hişâm (ö. 152/769).

Huleyd b. De’lec, es-Sedûsî, Ebû Ubeyd (ö. ?), Affî b. Sâlim, Mevlâ el-Becile, Ebû Amr (ö.183/799), **Muâfâ b. İmrân el-Ezdî, Ebû Mes’ûd (ö. 185/801)**, Abbâs b. el-Fadl, el-Vâkifî, Ebu’l-Fadl (ö. 186/802), **Ali b. Müshir, Mevlâ el-Kureşî, Ebu’l-Hasen (ö. 189/804), el-Kâsım b. Yezîd, el-Cirmî, Ebû Yezîd (ö. 194/809)**, Zeyd b. Ebî’z-Zerkâ, Ebû Muhammed (ö.194/809), Amr b. Eyyûb, el-Abdî, Ebû Hafs (ö. ?), Şureyh b. Hâni, el-Hârisî, el-Eşğar (ö. ?), **Hasan b. Musa, el-Eşyeb, Ebû Ali (ö. 209/824)**.

Muhammed b. Ali, el-Esedî, Ebû Hâşim (ö. 222/836), İshâk b. Abdilvâhid, el-Kureşî (ö. ?), Muhammed b. Eflah, Ebu’s-Seffah (ö. ?), Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî (ö. ?), Ahmed b.

¹⁹⁴ Zehebî, *Siyer*, IX, 560.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VI, 333.

¹⁹⁶ Zehebî, *Siyer*, IX, 560.

¹⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 514.

¹⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 173.

¹⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XV, 510;

²⁰⁰ Zehebî, *Tezkire*, I, 494; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 172

²⁰¹ Zehebî, *Tezkire*, I, 494; *Siyer*, XI, 469; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 172, 173.

²⁰² İbn Hibbân, *Sikât*, IX, 113; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 172.

²⁰³ Zehebî, *Tezkire*, I, 494, 495; *Siyer*, XI, 469; Zirîklî, *A’lâm*, VI, 221. Kendisine nispet edilen bir de *et-Târih*’i vardır. Bk. Zehebî, *Mîzân*, III, 596; Kehhâle, *Mu’cem*, X, 227.

²⁰⁴ Zehebî, *Tezkire*, I, 495.

²⁰⁵ Bk. Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 210; 322; 519; 544. Zehebî, *Siyer*, V, 247.

²⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 172.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V, 172; *Takrîb*, s. 422.

İbrahim, Ebû Ali (ö. 236/850), **Muhammed b. Abdillâh el-Ezdî, Ebû Ca'fer (ö. 242/856)**, Mes'ûd b. Cüveyriye, el-Mahzûmî, Ebû Saîd (ö. 248/862), Ravh b. el-Ferec, es-Sevvâk (ö. ?), Abdullah b. Abdussamed, el-Esedî, el-Mevsilî (ö. 255/868).

Ahmed b. Harb, et-Tâî, Ebû Alî (ö. 263/876), Ali b. Harb, Ebu'l-Hasen, el-Mevsilî (ö. 265/878), Saîd b. el-Muğire (ö. ?), Harun b. Zeyd, et-Tağlibî, Ebû Mûsa (ö. ?), Yûsuf b. Esbâd, Ebu'l-Kâsım (ö. ?).

E. Cezîre bölgesine nispet edilen diğer râviler

Kaynaklarımızda genel olarak el-Cezerî nispesiyle anılıp bölgedeki herhangi bir ilim merkezine nispet edilmeyen râviler de bulunmaktadır.²⁰⁸ Bu râviler, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'ine göre, 31 kişidir. Bunlar içerisinde ise Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen zat, **Züheyr b. Muâviye'dir**. Dolayısıyla biz burada Züheyr'in hadis rivâyetindeki etkinliğini tetkik edip diğerlerini toplam listemiz içinde zikredeceğiz.

*Züheyr b. Muâviye b. Hudeyc, el-Cu'fî, Ebû Heyseme, el-Kûfî (ö. 172/788)

Züheyr b. Muâviye 100/718 yılında doğmuştur.²⁰⁹ Aslen Kûfelidir. 164/780 yılında Cezîre bölgesine gelene kadar Kûfe'de ikamet ettiği, hadis ilmiyle daha ziyade Kûfe'de meşgul olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁰ Buna göre onun Kûfe'de 64 yıl, Cezîre'de sekiz yıl gibi bir süre kaldığı ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan Züheyr'in Cezîre bölgesinde hangi ilim merkezinde bulunduğu dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmamakta, genel olarak o, Cezîre'ye nispet edilmektedir. Hadis aldığı hocaları arasında Abdulkerîm el-Cezerî, (ö. 127/744), Simâk b. Harb (ö. 132/749), Âsım el-Ahvel (ö. 142/759) ve A'meş (ö. 148/765), kendisinden hadis dinleyen talebeleri arasında ise Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 203/818), Yahya b. Adem (ö. 203/818), Amr b. Osman er-Rakkî (ö. 218/833) bulunmaktadır.²¹¹

"Hâfız", "hücce", "muhaddisu'l-Cezîre", "kesîru'l-hadîs" ünvanlarına layık görülen Züheyr b. Muâviye,²¹² cerh ve ta'dil otoritelerince "sika", "sika memûn", meâdinu's-sıdk", "sebt" gibi tabirlerle değerlendirilmiş, özellikle hafızasının çok güçlü olduğu, Irak ulemâsının onu akranlarına tercih ettiği belirtilmiştir.²¹³ Ayrıca onu Süfyân es-Sevrî'nin halefi olarak görenler yanında, hadislerini -sağlamlık bakımından- Ruhâlî Zeyd b. Ebû Üneyse'nin hadislerine benzetenler de olmuştur.²¹⁴ Bununla birlikte muhaddisimizin Ebû İshâk es-Sebîî'den (129/746) aldığı hadisleri, yaşlılığında hafızası bozulduktan sonra işittiği, dolayısıyla bu hadislerinde problem olduğu kaydedilmektedir.²¹⁵ Ancak Zehebî, söz konusu hadislerle ilgili problemin Züheyr'den değil de Ebû İshâk'tan kaynaklandığını söylemektedir.²¹⁶

Rivâyetleri Kütüb-i sitte'de mevcuttur.²¹⁷ 173/788 yılında muhtemelen Cezîre bölgesinde vefat etmiştir. Vefat yılı 172/787 ve 174/789 olarak da kaydedilir.²¹⁸

²⁰⁸ Ancak bu râvilerden üçünden ikisi er-Res'anî biri de Surûcî diye nispelemiş ki bunları da genel liste içerisinde zikrettik.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 207.

²¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 425; Zehebî, *Siyer*, VIII, 184.

²¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 207.

²¹² Zehebî, *Tezkire*, I, 233; *Siyer*, VIII, 181; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 207.

²¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 588, 589; Bâcî, *et-Ta'dîl*, II, 628-630; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 424, 425.

²¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 208.

²¹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 588, 589; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 208.

²¹⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, 86.

²¹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 425.

²¹⁸ Zehebî, *Tezkire*, I, 233; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 208.

Bölgeye nispet edilen râvilerin toplam listesi ise şu 31 kişiden meydana gelmektedir:

Adî b. Amîre, Ebû Zürâre, el-Kindî (ö. 40/661), Kays b. Hebter et-Temîmî (ö. ?), Abdurrahman b. es-Sâib, Abdullah el-Hilâlî (ö. ?), Şeddâd b. Mevlâ (ö. ?), Abdülmelik b. et-Tufeyl (ö. ?), Isâm b. Beşîr el-K'abî, Ebû Alba (ö. ?), Ali b. Ebî Talha, el-Hâşimî, Ebu'l-Hasen (ö. 143/760), Sâlih b. Mismâr (ö. ?).

Haccâc b. Temîm (ö. ?), Hamza b. Ebî Hamza, Meymûn, el-C'ufî (ö. ?), Muhriz b. Abdillâh, Ebû Recâ, Mevlâ Hişam b. Abdilmelik (ö. ?), Yahya b. Vessâb (ö. ?), **Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî, Ebû Heyseme (ö. 173/789)**, Amr b. Sâlim b. Aclân, el-Eftas, Mevlâ Benî Ümeyye (ö. ?), el-Alâ b. Abdillâh b. Râfî, el-Hadramî (ö. ?), Saîd b. Mesleme, el-Ümevî (ö. ?), Ziyâd b. el-Cerrâh, Mevlâ Osman (ö. ?), Süleyman b. Atâ, el-Kureşî, Ebû Ömer (ö. ?), Sâlim b. Nûh, Ebû Saîd, el-Attâr (ö. 200/815), Muhammed b. Müslim, el-Kudâî, Ebû Saîd (ö. ?), Mervân b. Sâlim, el-Ğifârî, Ebû Abdillâh, Mevlâ Benî Ümeyye (ö. ?).

Yahya b. Ziyâd, Mevlâ el-Esedî, Ebû Muhammed (ö. 205/820?), Velîd b. Sâlih, en-Nehhâs, ed-Dabbî, Ebû Muhammed (ö. ?), Ali b. Sabit, Mevlâ el-Hâşimî, Ebû Ahmed (ö. ?), M'amer b. Mahled, Ebû Abdurrahman, es-Sürûcî (ö. 231/845), Muâfâ b. Süleyman, Ebû Muhammed, er-Res'anî (ö. 234/848), Amr b. el-Husayn, el-Ukaylî, el-Kilâbî, Ebû Osman (ö. ?), Muhammed b. Himyer (ö. ?), Abdurrahman b. Abdillâh Ebû Muhammed (ö. ?).

Yezîd b. Muhammed, er-Res'anî (ö. ?), Amr b. İbrahim (ö. 286/899).

Sonuç

Hiz. Ömer devrinde fethedilen Cezîre bölgesinde, ilk dönemlerde İslâmî ilimlerin revaç bulduğu merkezler olarak Ruhâ (Urfa), Harran, Rakka ve Musul şehirleri dikkati çekmektedir. Nitekim o devrin hadis bilginlerinden bir kısmı, genel olarak el-Cezerî diye anıldığı gibi çoğunlukla da söz konusu merkezlere nispet edilmektedir.

Bu taksimat paralelinde bölgenin tamamına nispet edilen toplam râvi sayısı 171'dir. Bunlardan 61'i mevâlidendir. Genel içerisinde hâfız ve muhaddis ünvanlarıyla ön plana çıkan muhaddislerin sayısı ise 20'dir. Bunlardan da 12'si mevâlî kökenlidir.

Râvi sayısı açısından yoğunluk Rakka'dadır (56 kişi/18'i mevâlidendir). İkinci sırada Harran (54 kişi/29'u mevâlidendir), üçüncü sırada Musul (30 kişi/2'si mevalidendir) ve dördüncü sırada Ruh'a (12 kişi/5'i mevalidendir) gelmektedir. Hâfız ve muhaddis ünvanlarıyla ön plana çıkmış muhaddisler açısından meseleye bakılınca yine birinci sırada Rakka (7 kişi/5'i mevalidendir), ikinci sırada Harran (6 kişi/5'i mevâlidendir), üçüncü sırada Musul (5 kişi/1'i mevâlidendir), dördüncü sırada Ruhâ (2 kişi/1'i mevalidendir) yer almaktadır. Kaynaklarımızda genel olarak el-Cezerî nispesiyle anılıp, bölgedeki herhangi bir ilim merkezine nispet edilmeyen râviler ise, 6'sı mevâliden olmak üzere toplamda 31 kişidir. Bunlar arasında hâfız ve muhaddis ünvanlarıyla temayüz etmiş muhaddis ise bir kişidir.

Cezîre'ye veya Cezîre'deki ilim merkezlerine nispet edilen râviler, aslen bu bölgeden oldukları gibi özellikle Irak ve Şam bölgelerinden de buraya gelip ikamet etmişlerdir. Ayrıca Cezîre kökenli olup o günün ilim geleneğine uyarak Irak ve Şam bölgelerine hadis tahsili için giden râviler de vardır. Buna göre Cezîre bölgesinin Ruhâ, Harran, Rakka ve Musul'u ile Irak bölgesinin Kûfe, Basra, Vâsıt ve Bağdat'ı Şam bölgesinin Dimeşk ve Haleb'i arasında karşılıklı bir ilmî alışverişin olduğu söylenebilir. Genelde bütün bu bölgelerdeki, özelde Cezîre'deki ilmî faaliyetler, ilk dönem itibarıyla hadisin tedvin ve tasnifine şifahî ve yazılı olarak malzeme oluşturmada önemli katkılar sağlamıştır. Yani bölgedeki muhaddisler hadisin naklinde geleneksel olarak hafızayı (ezberi) kullandıkları gibi, hafızayı teyit eden yazılı malzemeler de oluşturmuşlardır. Nitekim o devrin Cezîreli muhaddislerinden Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/742), Muâfâ b. İmrân (ö. 185/801), Amr b. Muhammed b. Bükeyr (ö.

232/846), Ali b. Müshir (ö. 189/804), Muhammed b. Abdillâh b. Ammâr (ö. 242/856), Saîd b. Nusayr (ö?) ve Hilal b. el-Alâ (ö. 280/893) gibi zevâta nispet edilen kitaplar (yazılı malzemeler), bize bu hususta açık bir fikir vermektedir.

Diğer taraftan meşhur hadis musaniflarından özellikle Nesâî'nin Cezîreli âlimlerden yoğun bir şekilde istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında Nesâî kadar olmasa da *Müsned* sahibi Ahmed b. Hanbel ve *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd da bölgenin âlimlerinden faydalanmışlardır. Buhâri, Müslim, Tirmizî ve İbn Mace gibi musanifler ise Cezîre bölgesindeki muhaddislerden az sayıda hadis rivâyet etmişler pek fazla istifade etme imkânı bulmamışlardır. Ayrıca Kütüb-i sitte içerisinde bölgeye nispet edilen râvilerin rivâyetlerine en çok yer veren eserler, Nesâî ile Ebû Dâvûd'un *Sünen*'leridir.

Bununla birlikte bütün bu değerlendirmeler, Kütüb-i sitte râvilerinin tespitine ilave olarak bu râviler arasında "hâfız" "imâm" ve "muhaddis" ünvanlarıyla temayüz etmiş muhaddislerin biyografilerinin tetkiki sonucunda yapılmıştır. Dolayısıyla biz bu tebliğimizin, -gerek asır gerekse râvi muhtevası bakımından- daha kapsamlı araştırmaların yapılmasına mukaddime olmasını temenni ediyoruz. Zira bu tür bölgesel çalışmalar, hadis tarihinin pratiklerini ayrıntılı bir şekilde görme açısından fevkalade ufuk açıcı bir mahiyet arz etmektedir.

Bibliyografya

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Kitâbu Bahri'd-dem*, thk. Ebû Üsâme Vasiyyullah b. Muhammed, Riyâd, 1989 (Ahmed b. Hanbel, *Bahr*).
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrece lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Huseyn, I-II, Riyad, 1406/1986 (Bâcî, *et-Ta'dîl*).
- Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya el-Belâzûrî, *el-Büldân ve fütuhuha ve ahkâmuha*, thk. Necîb el-Mâcidî, Beyrut, 1428/2008 (Belâzûrî, *Büldân*).
- Bezer, Gülay Ögün, "Rakka" *DİA*, XXXIV, 432-433, İstanbul, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, I-IX, Haydarâbâd, 1377/1958'den ofset, Diyarbakır ts., el-Mektebetü'l-İslâmiyye (Buhârî, *Kebîr*).
- Çakan, İsmail L. "Ali b. Müshir" *DİA*, II, 422, İstanbul, 1989.
- Darkot, Besim, "Musul", *İA*, VIII, 739-744, İstanbul, 1979.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrût, ts., *Dâru'l-kitâbi'l-Arabî*.
- Hatipoğlu, İbrahim, "Muâfâ b. İmrân", *DİA*, XXX, 305-306, İstanbul, 2005.
- Honigman, E. "Urfa" *İA*, XIII, 50-57, İstanbul, 1986.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. İbn Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Süheyl Zekkâr, I-VIII, Beyrût, 1409/1988 (İbn Adî, *Kâmil*).
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Beyrut, 1372/1953.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Âdil Mürşid, Beyrût, 1416/1996 (İbn Hacer, *Takrîb*).
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-VI, Beyrut, 1412/1991 (İbn Hacer, *Tehzîb*).
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal en-Nasîbî, *Sûretü'l-arz*, Leiden, 1967.
- İbn Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât *Kitâbu't-Tabakât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad, 1402/1982 (İbn Hayyât, *Tabakât*).
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitâbu's-Sikât*, thk. Şerafeddin Ahmed, I-IX, yy., 1975, *Dâru'l-fikr* (İbn Hibbân, *Sikât*).
- _____, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. M. İbrahim Zayed, I-III, Haleb, 1396 (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*).

- _____. *Kitâbu meşâhîri ulemâi'l-emsâr ve a'lâmi fukahâi'l-aktâr*, thk. Manfred Fleishhammer, Kahire, 1379/1959 (İbn Hibbân, Meşâhîr).
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut, 1405/1985 (İbn Sa'd, *Tabakât*).
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen, İzzuddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî, I-X, Beyrut, 1407/1987.
- İclî, Ebu'l-Hasan, Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî I-II, Medîne, 1405/1985 (İclî, *Ma'rife*).
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî (el-Hidâye ve'l-irşâd fî ma'rifeti ehli's-sika ve's-sedâd ellezîne ahrece lehum el- fî Sahîhihi)* I-II, Beyrut, 1407/1987 (Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî*).
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I-XV, Beyrut, ts., Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî (Kahhâle, *Mu'cem*).
- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsim fî ma'rifeti'l-akâlîm*, Leiden, 1967 (Makdisî, *Ahsen*).
- Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemâleddîn Yusuf b. ez-Zekî Abdirrahman el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Beyrut, 1403/1983-1413/1992 (Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*).
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ ve'l-lügât*, I-IV, Beyrut, ts., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, (Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâ*).
- Rebeî, Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, er-Rebeî, *Mevlidü'l-ulemâ ve vefeyâtühüm*, thk. Abdullâh Ahmed Süleyman, I-II, Riyad, 1401 (Rebeî, *Mevlidü'l-ulema*).
- es-Sakkar, Sâmi "Musul", *DİA*, XXXI, 361-363, İstanbul, 2006.
- Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara, 1991 (Sandıkçı, *İslam Coğrafyasında Hadis*).
- Sezgin, Fuad, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, trc. M. Fehmî Hicâzî, I/1-VIII/2, es-Suûdiyye, 1402/1982-1408/1988 (Sezgin, *Türâs*).
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Suyûtî, *İsâfu'l-mubatta' bi ricâli'l-muvatta'*, Mısır, 1389/1969 (Suyûtî, *İs'âf*).
- _____. *Tabakâtü'l-huffâz*, Beyrût, 1403 (Suyûtî, *Tabakât*).
- Şeşen, Ramazan, "Cezîre", *DİA*, VII, 509-511, İstanbul, 1993.
- _____. "Harran", *DİA*, XVI, 237-240, İstanbul, 1997.
- Uslu, Recep, "İstahr" *DİA*, XXIII, 202-203, İstanbul, 2001.
- Welhausen, Julius, *İslam'ın En Eski Tarihine Giriş*, trc. Fikret Işıltan, İstanbul, 1960.
- Yâkût, Ebû Abdillâh Yâkût, b. Abdillâh, el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Beyrut, ts., Dâru sadr (Yâkût, *Mu'cem*).
- Yiğit, İsmail, "Kuruluşundan Mervânîler Dönemine Kadar Cizre" *Hz. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, 53-61 İstanbul, 1999.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, I-IV, İsâ el-Bâb el-Halebî, yy., 1372/1963 (Zehebî, *Mîzân*).
- _____. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd ve dğr., I-XXV, Beyrut, 1404/1986-1409/1988 (Zehebî, *Siyer*).
- _____. *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Beyrut, ts., Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî (Zehebî, *Tezkire*).
- ez-Ziriklî, Hayruddîn *el-A'lâm, kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-arabi ve'l-müsta'rabîne ve'l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrût, 1990 (Ziriklî, *A'lâm*).